

Gdańsk protestancki w epoce nowożytnej. W 500-lecie wystąpienia Marcina Lutra, t. 1: *Eseje*, red. nauk. Edmund Kizik, Sławomir Kościelak, Gdańsk 2017, Muzeum Narodowe w Gdańsku, ss. 290; t. 2: *Katalog*, red. nauk. Piotr Paluchowski, Agata Larczyńska, Monika Płucien-
nik, Gdańsk 2017, Muzeum Narodowe w Gdańsku, s. 395

Jest to ogromne, dwutomowe dzieło wydane na luksusowym papierze z niezwykle pięknym zestawem kolorowych ilustracji. Tom pierwszy składa się z 12 artykułów napisanych przez 10 autorów. W pierwszym (s. 17–39) pt. „U źródła reformacji w Europie i w Rzeczypospolitej” Edmund Kizik i Sławomir Kościelak omawiają genezę i początki reformacji w Europie, opierając się na dotychczasowej bogatej literaturze przedmiotu. Interesuje ich m.in. problem czynników sprzyjających jej rozwojowi. Szkoda, że nie uwzględnili tu od kilkudziesięciu lat badanego w Europie i Stanach Zjednoczonych wielkiego ruchu kobiet na rzecz reformy religijnej, który zresztą mocno przestraszył Marcina Lutra, tak iż w *Tischreden* ogłosił, że „kobiety powinny pozostać w domu, siedzieć cicho w jego obrębie, utrzymywać go, rodzić i wychowywać dzieci”¹. Ogromna rola kobiet i pisarstwa kobiecego w początkach ruchów reformacyjnych posiada już wiele opracowań². Można tu przypomnieć, że Martin Gruneweg w swych zapiskach na temat Gdańska wyrażał opinię, że mieszkanki tego miasta zawsze były bardzo krytyczne wobec władz i często okazywały publicznie swoją dezaprobatę na jego ulicach³.

Bardzo interesujący jest artykuł drugi (s. 41–64) pióra doświadczonego badacza stosunków wyznaniowych w Europie XVI–XVIII w. Wojciecha Kriegseisena, który przedstawił rozwój protestantyzmu w Rzeczypospolitej od jego początków w Prusach Królewskich, a następnie ogarnięcie przez nowe prądy szlachty polskiej i litewskiej. W krótkim z konieczności eseju Kriegseisen potrafił

¹ D. Martin Luter Werke, Weimar 1883, t. 10, III, s. 31–34; I. Ludolphy, *Die Frau in der Sicht Martins Luther*, w: *Vierhundertfünfzig Jahren Lutherischer Reformation. 1517–1967. Festschrift für Franz Lau zum 60. Geburtstag*, Göttingen 1967, s. 204–224.

² Warto sięgnąć choćby do eseju A. Classen, *Frauen in der deutschen Reformation*, w: *Die Frau in der Renaissance*, red. P.G. Schmidt, Wiesbaden 1994, s. 179–201.

³ Biblioteka PAN w Gdańsku, MS 1300, s. 663–680.

przekonywająco przedstawić rolę protestantyzmu w ukształtowaniu się kultury społecznej i politycznej Rzeczypospolitej polsko-litewskiej.

Uzupełnieniem jego rozważań jest artykuł trzeci (s. 65–91), w którym Kościelak przedstawił historię luteranizmu i kalwinizmu w Gdańsku od XVI do początków XIX w., zarysowując ją na tle stosunków tego miasta z władcami Polski i dając charakterystykę wybitnych gdańskich działaczy i naukowców (Jacob Fabricius, Bartłomiej Keckermann). Tu także znalazły się informacje o napływie do Gdańska reprezentantów różnych prześladowanych na Zachodzie grup religijnych (niderlandzcy menonici, francuscy hugenoci, angielscy purytanie, szkoccy prezbiterianie), które spowodowały powstanie mozaiki etnicznej.

Artykuł czwarty (s. 92–109) pt. „Między niemieckim konfesjonalizmem a polską tolerancją. Konflikty wyznaniowe między luteranami a ewangelikami reformowanymi w Gdańsku w drugiej połowie XVI w.” napisał niemiecki badacz Michael G. Müller. Analizując szczegółowo liczne konflikty między luteranami a ewangelikami reformowanymi (kalwinami) i katolikami, doszedł po dłuższych rozważaniach do wniosku, że wielokonfesyjność Gdańska prowadziła do groźnych napięć i konfliktów, zakłócających funkcjonowanie organizmu miejskiego.

W piątym tekście (s. 111–133) zatytułowanym „Prawo i administracja Kościoła luteranckiego w Gdańsku i na terytorium wiejskim miasta w XVI–XVIII w.” Edmund Kizik zanalizował struktury ludnościowe Gdańska i jego posiadłości z punktu widzenia liczebności i wyznania, doprowadzając swe wywody aż do roku 1817.

Artykuł szósty (s. 135–157) pióra Jacka Tylickiego omawia „Inspiracje formalne gdańskiego malarstwa i rysunku w XVI–XVIII w.” Autor wykazuje, że zarówno ze względu na liczbę, jak i jakość malarstwa Gdańsk górował nad innymi miastami Prus Królewskich i całej Rzeczypospolitej. Działali tu niezwykle wybitni twórcy, których talent i osiągnięcia przedstawione zostały w książce z ogromną erudycją. Bogata oprawa ilustracyjna i zestaw literatury również wzbudza podziw czytelnika.

Kolejny siódmy tekst (s. 159–179) pt. „To czego nie widzimy: protestanckie kontrowersje wyznaniowe w malarstwie i rzeźbie gdańskiej w latach 1590–1620” pióra Antoniego Ziemby zaczyna się od zdefiniowania Gdańska w wyżej wymienionym trzydziestoleciu jako „węzła porozumienia, ale i pola konfrontacji”. Odbijało się to, jak sądzi badacz, na sztuce, która miała manierystyczne i barokowe formy, ale nowe, wprowadzone przez reformację tematy religijne. Wedle Autora Ratusz Głównego Miasta stał się ok. 1600 r. „forum propagandy kalwińskiej”. Nowy wystrój Sali Czerwonej w Ratuszu Głównego Miasta (Sala Posiedzeń Rady) nie był, jak chce dawna „nacionalistyczna” historiografia, alegorią handlu gdańskiego ani łączności Gdańska z Rzeczpospolitą, ale alegorią pomyślności Gdańska jako wolnej republiki miejskiej, pozostającej pod opieką boską. Charakterystyczne, że wśród bogatych ilustracji nie umieścił Ziemia reprodukcji *Alegorii handlu gdańskiego*, zapewne dlatego, że przemilcza on jej ważne elementy: oto na długim Targu, przed Dworem Artusa szlachcic polski i gdański kupiec wymieniają serdeczny uścisk dłoni, a cały dom przedstawia

wieź Gdańska z Rzecząpospolitą. To przykre, że w jubileuszowym wydawnictwie znalazła się praca stanowiąca jawne fałszerstwo historyczne.

Artykuł ósmy (s. 180–203) pt. „Architektura i wyposażenie kościoła protestanckiego w Gdańsku i na jego wiejskim terytorium” opracowany przez Piotra Bireckiego stanowi właściwie przewodnik po wystawie w Muzeum Narodowym w Gdańsku. Autor prezentuje tu fazę ikonoklazmu, która przeszła przez miasto w XVI w., i analizuje metamorfozy aranżacji przestrzeni i wystroju w jego kościołach po zwycięstwie luteranizmu.

Artykuł dziewiąty (s. 205–223) pt. „Rzemiosło artystyczne w liturgii kościołów protestanckich w Gdańsku i w Prusach Królewskich” napisał kompetentnie Jacek Kriegseisen, znawca dziejów złotnictwa.

Artykuł dziesiąty (s. 225–245) pt. „Z dziejów literatury gdańskiej kaznodziejskiej w XVII–XVIII w.” jest dziełem Marii Otto, która omówiła rozwój drukarni gdańskich i ich produkcję w zakresie literatury polemiczno-teologicznej, także mów pogrzebowych.

Artykuł jedenasty (s. 247–267) pt. „Muzyka kościołów protestanckich w nowożytnym Gdańsku” został kompetentnie opracowany i zrelacjonowany przez Piotra Kociumbasa.

Artykuł dwunasty (s. 269–291) pt. „Finansowanie kościoła luteranckiego w Gdańsku i na wiejskim terytorium miasta od drugiej połowy XVI do początku XIX w.” został przygotowany przez duet autorski: Edmunda Kizika i Sławomira Kościelaka. Przypominają oni, że reformacja przyniosła sekularyzację majątków Kościoła katolickiego oraz zmniejszenie liczby kleru w mieście (likwidacja klasztorów, uproszczenie kultu) jednocześnie obarczając władze miasta odpowiedzialnością za utrzymanie kościołów, szpitali, szkół, sierocińców. Dokonana w tym artykule analiza finansów Gdańska w XVI – początkach XIX w. wyjaśnia wiele problemów z tego zakresu.

Tom drugi jest katalogiem wystawy (Zielona Brama w Gdańsku Głównym) pt. „Gdańsk protestancki w epoce nowożytnej”.

Mankamentem obu tomów jest brak danych na temat autorów poszczególnych studiów (stopień naukowy, instytucja?).

Niewiele miast zdobyłoby się dziś na tak kosztowne i wspaniałe upamiętnienie swej przeszłości. Omawiana publikacja potwierdza wyjątkowy status Gdańska zarówno w historii, jak i obecnie.

Maria Bogucka
(Warszawa)